

SLOVENSKA (POSTMODERNA) DRUŽBA IN SPOLNA NEENAKOST

Povzetek. *Avtorica v prispevku obravnava odpravljanje neenakosti po spolu v slovenski družbi glede na nekatere pomembne zunanje in notranje določilnice. Proces postavljanje v širši evropski in svetovni okvir razvoja politike do spolne neenakosti v EU, Svetu Evrope ter v OZN. Do konca osemdesetih let 20. stoletja se je Slovenija v času samoupravnega socialističnega sistema približevala švedskemu modelu odpravljanja diskriminacije po spolu, ki je kasneje, sredi devetdesetih let, povzročil radikalno razširitev in celostno usmeritev strategije EU glede uresničevanja načela enakih možnosti spolov. S tranzicijskimi spremembami je bil proces krepitev takšne strategije v Sloveniji zaustavljen za dobro desetletje, vendar pa materialni institucionalni temelji niso bili tako razrušeni (ali bistveno manj) kot v nekaterih drugih postsocialističnih državah. Z vključitvijo v EU bo tudi Slovenija morala sprejeti strategijo, ki vključuje celovito družbeno preobrazbo kot nujno sestavino odpravljanja diskriminacije po spolu (in s tem nadaljevati s politiko, katere temelji so bili postavljeni in se razvijali do začetka 90. let).*

Ključni pojmi: *androcentrizem, demokratizacija, diskriminacija žensk, enakost možnosti, EU, samoupravni socializem, seksizem, spolna neenakost, tranzicija.*

Skupna evropska dediščina - androcentrizem

Slovenija bo v kratkem postala članica EU in tako tudi podvržena skupnemu evropskemu pravnemu redu. Ta red pa že vključuje pravila, ki zadevajo odpravljanje družbene neenakosti po spolu. Ena od skupnih značilnosti vseh držav EU, in tudi sicer vseh družb v Evropi (in v svetu) v začetku 21. stoletja, je namreč še vedno bolj ali manj vidna družbena neenakost po spolu. Glede na prevladujočo androcentrično kulturno usmeritev gre za diskriminacijo žensk. Čeprav pravna ureditev sama še ne zadošča za odpravo diskriminacije, pa je doseganje enakih možnosti za oba spola brez te nujne podlage nemogoče.

Odpravljanje družbene neenakosti po spolu je izredno zapleten in razgiban proces, ki ga določa vrsta med sabo povezanih dejavnikov na različnih področjih in na različnih ravneh. Teга procesa ni mogoče preprosto potisniti v naročje

* Dr. Maca Jogan, zasluzna profesorica Univerze v Ljubljani.

"moderne"¹, tudi z opravičilom (empirično preverljive) različnosti (in heterogenosti) ni mogoče odmislniti smiselnosti prizadevanj za odpravljanje družbenih razmer, ki večino pripadnic ženskega spola postavljajo v položaj prikrajšanosti. Da je odpravljanje diskriminacije po spolu kompleksno in dolgotrajno ter da ga ni mogoče prepustiti neki "naravni evoluciji", kaže tudi dogajanje v drugi polovici 20. stoletja v evropskem in svetovnem merilu.

Zakaj je smiselno začeti obravnavo spolne neenakosti v slovenski družbi z opozorilom na evropski pravni red? Preprost in utemeljen odgovor se glasi: zato, ker bomo pač v prihodnje živeli v tem nadnacionalnem državnem okviru in bo ta red za pripadnike in pripadnice slovenske družbe obvezen. Gotovo pa ni nepomembno vprašanje, s kakšno dediščino vstopa Slovenija v novo zvezo - s kakšnimi izkušnjami, dosežki in zgodovinskim spominom o odpravljanju družbeno določenih ovir za uresničevanje načela enakosti spolov. Odgovor na vprašanje, kje smo v času vstopa v EU, se nikakor ne more omejiti samo na čas samostojne slovenske države, temveč mora zajeti vsaj čas druge polovice 20. stoletja, torej dobo, ko je nastajala in se oblikovala EU - kot zaenkrat še nedokončan proces.

V prispevku bom poskusila osvetliti proces odpravljanja neenakosti po spolu v slovenski družbi glede na nekatere pomembne zunanje in notranje določilnice. To pomeni, da bom to dogajanje postavila v širši evropski okvir razvijanja politike do spolne neenakosti v EU in Svetu Evrope ter v svetovnem merilu v OZN. Zmanjševanje spolne neenakosti v slovenski družbi pa bom predstavila glede na nekatere ključne indikatorje (od temeljne strategije do najpomembnejših praktičnih dosežkov) in nosilce spreminjanja od 50. let 20. stoletja naprej - torej v času razvijanja samoupravnega socialističnega sistema in v dobi "postsocializma" oziroma "moderne demokracije", pri čemer me bo zanimala tudi umestitev tega pojava v (aktualni kolektivni) zgodovinski spomin.

¹ Po nekaterih ocenah, ki temeljijo na sprejemanju postmodernizma kot povsem neproblematičnega (teoretičnega) pristopa, naj bi sodile "velike zgodbe" v čas moderne - in emancipacija žensk je tudi ena od takšnih zgodb, neprimernih za postmoderni čas. Delovanje posameznih akterjev (vključno z njihovo gibljivo identiteto) naj bi bilo namreč tako razdrobljeno in individualizirano, da izključuje možnosti in potrebe po kakšni kolektivni identiteti in akciji; čas velikih subjektov je mimo. Če se osredinimo samo na temo neenakosti spolov in če jo konkretno zgodovinsko prizemljimo, potem se verjetno kmalu pojavi dvom o nevtiralnosti takšnih presoj, kot ga je izrazila npr. E. Fox-Genovese, ki ugotavlja: "Gotovo ni naključje, da zahodna bela moška elita razglaša smrt subjekta ravno v trenutku, ko bi lahko delil ta status z ženskami in ljudmi drugih ras in razredov, ki so začeli oporekati (kljubovati) njihovi nadvladi." (cit. po S. Delamont, 2003: 144) Takšen dvom med slovensko intelektualno elito (kot se sama definira), ki razmišlja o "novi Evropi" ni ravno doma; če se že prikrade kakšna drobna misel o spolih, je uvožena (npr. od J. Derridaja pri T. Hribarju - Nova revija, 2003: 65) in zelo skopa, domača bi bila verjetno preveč blizu "komunizmu". Vodilni model zamišljanja nove Evrope pri tej eliti je namreč večinoma očiščen kakršnihkoli "komunističnih" primesi, kajti komunizem naj bi bil "... daleč najusodnejša pogibel v zgodovini... utopični poskus predrugačenja človeške družbe v vseh njenih segmentih in za vekomaj..." (Boštjan M. Turk, Nova revija, 2003: 128).

EU: od enostranske tržne do integralne strategije za zagotavljanje enakosti med spoloma

Načelo enakopravnosti med spoloma - zoženo na ekonomsko dimenzijo - je bilo že na začetku evropskega povezovanja vključeno v njegov program. Kot ugotavlja S. Roth (2003: 66), so bili nosilni politiki združevanja delno pod vplivom Mednarodne organizacije dela in OZN, ki sta že zahtevali enako plačilo za enako delo. To normo je tako določil že 119. člen Rimske pogodbe 1957 (ki je začela veljati 1.1.1958) in s tem spodbujal prizadevanja za sprejem tega načela in za širšo zakonsko regulacijo enakopravnosti v državah članicah. Pri tem ni šlo toliko za pravičnost med spoloma, temveč za ekonomske razloge: Francija je namreč že 1940 uzakonila enakost plačila in če to ne bi bilo sprejeto tudi v drugih državah članicah, bi se zmanjšala francoska konkurenčnost.

Čeprav ni bila namerna posledica, pa je bil s tem določilom dejansko postavljen temeljni kamen za širše zakonsko urejanje enakopravnosti v EU (Roth, *ibid.*). Vendar ta člen skoraj dve desetletji ni igral pomembne vloge (Gerhard, 2003: 44). Šele po sklicevanju na ta člen ob očitni diskriminaciji (na katero so opozorile npr. stavkajoče delavke v Belgiji) je bila sprejeta prva direktiva za uporabo temeljnega člena o enakem plačilu moških in žensk, ki je stopila v veljavo 1976. leta. Kasneje so sledile še druge direktive, ki so prispevale k izenačevanju pogojev na delovnem mestu (npr. direktiva 76/207 o enaki obravnavi pri zaposlovanju, pri možnosti napredovanja na delovnem mestu in pri zagotavljanju delovnih pogojev, ali novejša direktiva 96/34 o starševskem dopustu). Pomembno vlogo pri uresničevanju te politike enakih možnosti je imelo Evropsko sodišče (s sedežem v Luksemburgu) kot nadzorna institucija in tudi kot vir za oblikovanje novih standardov na področju uresničevanja te politike (Gerhard, 2003: 45).

Prizadevanje za enak položaj žensk na delovnem mestu se je krepilo v 70. in 80. letih, vendar so ženske v EU postajale nezadovoljne z doseženo stopnjo pravic, zato so v 80. in 90. razširile okvir političnega delovanja in povezovale ženske pravice s človekovimi pravicami, kar je postajal vedno bolj popularen okvir. Komisija EU je na ta izziv odgovorila z oblikovanjem in utrjevanjem politike enakih možnosti za oba spola, ki jo je ob (novih) direktivah tudi natančneje opredelila v srednjeročnih akcijskih načrtih.

Prvi srednjeročni načrt Komisije EU (1982-1985) je bil usmerjen predvsem v spreminjanje pravne ureditve - v odpravljanje vseh tistih zakonskih določil, ki so opredeljevala neenakost. Da je to le prvi nujni pogoj za zagotavljanje enakih možnosti, je dokazal že *Drugi srednjeročni načrt* (1986-1990), ki je bil usmerjen v podrobno razkrivanje in postopno spreminjanje širših družbenih okoliščin, ki delujejo neprijazno do žensk. V ospredje zanimanja so vstopila spoznanja o neenaki obremenitvi (ženski nadobremenitvi) z biosocialno reprodukcijo, kar je ključni element reproduciranja slabšega položaja žensk. Zato je bilo spreminjanje znotrajdružinskih odnosov sprejeto kot eden od ključnih ciljev prihodnje politike v Evropi, ki zavrača ideologijo enega skrbnika družine. Vključenost obeh roditeljev v delo zunaj doma (in delitev obveznosti v družinski ter gospodinjski dejavnosti) naj bi bila primarna podlaga za določanje politike socialne varnosti.

Ta proces zagotavljanja večje kakovosti življenja in s tem tudi plodovitejše izrabe razpoložljivih človeških zmogljivosti obeh spolov naj bi podpiralo prožnejše organizirano delo in tudi delovanje najrazličnejših storitvenih dejavnosti. Spoznanje, da je treba spremeniti celoten sistem družbene urejenosti in da nika- kor ne zadošča le vključevanje žensk v obstoječe razmere, je bilo temelj za *Tretji srednjeročni načrt* (1991-1995). Problem celovitega zagotavljanja okoliščin za usklajevanje med poklicno in družinsko vlogo pa je tudi središče zadnjega načr- ta (2001-2005).

Sestavine spremenjene strategije v zagotavljanju enakosti po spolu so se konč- no izrazile tudi v novejših pravnih temeljih (Maastrichtska pogodba 1992, Amsterdamska pogodba 1997 v členih 2, 3, 13, 137 in 141) EU in v zasidrenju prak- se integracije spolov v vse politike in na vsa področja ("gender mainstreaming").

Brez dvoma je na razširitev politike glede neenakosti med spoloma v EU od izrazito enostranske tržne usmerjenosti do integralnega zajemanja vseh področij in ravni delovanja družbe, vplivalo več dejavnikov, od strategije OZN do prizade- vanj različnih formalnih in neformalnih skupin in zvez. Ženske skupine iz Evrope so se začele bolj angažirati v delu OZN, zlasti v Dekadi za ženske (1976-1985). Na svetovni konferenci v Nairobiju (1985) je bilo načelo integracije spolov dejansko vneseno kot cilj v razvojno politiko. Deset let kasneje, na konferenci v Pekingu, je bil ta cilj formalno sprejet v zaključne dokumente.

Leta 1995 so bile v EU vključene tudi Švedska, Finska in Avstrija. Švedska² in Finska sta imeli veliko izkušenj z enakopravnostjo in z uresničevanjem načela ena- kih možnosti, zato sta tudi precej vplivali na razvoj politike v EU. Jedrnato poveda- no, v politiki EU je prišlo do zamenjave paradigme: poglavitni cilj delovanja ni več pomagati ženskam, da bi se prilagodile moškim strukturam, temveč naj bi spolno specifično določene strukture postale bolj prijazne do žensk. To pa je dosegljivo z vsestranskim spreminjanjem institucionalnega reda, kar omogoča uresničevanje načela integracije enakih možnosti spolov na vsa področja in ravni delovanja. Po posredovanju Evropskega ženskega lobija je bilo to načelo v Amsterdamski pogod- bi (1997) dvignjeno na raven temeljnih principov dejavnosti EU, katerega uresni- čevanje, ki obvezno poteka v državah članicah, nadzira EU. To načelo je tudi sestav- ni del *Acquis communautaire*, torej je obvezno za nove članice iz postsocialistične skupnosti.

V strategiji EU se po sprejemu načela integracije enakih možnosti spolov dopolnjujeta dve strategiji za odpravljanje neenakosti: spolno specifični ukrepi naj bi podpirali ženske z odpravljanjem obstoječih neenakosti, medtem ko integracija enakosti možnosti na vseh ravneh in v vsa področja teži k preobrazbi institucij. Kot ugotavlja S. Roth (2003: 68), je prva vrsta strategije "usmerjena nazaj", druga pa "v prihodnost". Sestavina druge vrste strategije je namreč tudi ocenjevanje potencial-

² Švedsko lahko štejemo kot zgled praktičnega doseganja večje enakosti med spoloma, ki temelji na odkritem zavračanju tradicionalne moškosrediščne kulture. Že konec šestdesetih let je bil na Švedskem po večletnih javnih razpravah sprejet nov model razvoja, v katerem je izhodiščna opredelitev, da mora imeti vsakdo - ne glede na spol - "enake praktične možnosti ne le za izobraževanje in zaposlitev, temveč tudi v načelu enako odgovornost za svoje vzdrževanje kot tudi da mora biti razdeljena odgovornost za nego otrok in vzdrževanje doma...Ta skrb za otroke se mora izražati tudi v višji stopnji udeležbe moških pri skrbi in varstvu otrok" (Jogan, 1990: 129-130).

nih (negativnih) spolno specifičnih učinkov posameznih ukrepov v fazi njihove priprave in poskus, da se odpravijo že v tej stopnji³.

Jasna strategija ter vedno bolj natančen in varovan pravni red sta nedvomno nujna pogoja za zmanjševanje diskriminacije po spolu; vendar, kakor je bila potrebna za njuno oblikovanje, tako je aktivna udeležba žensk v procesih političnega odločanja nenadomestljiva tudi pri njunem uresničevanju. Kot poudarja U. Gerhard (2003: 48), zgodovinska izkušnja kaže, da "*dokler so ženske v demokratičnih predstavnih telesih podpredstavljene, se napredek glede ženskih pravic, predvsem konkretne izboljšave socialnega in pravnega položaja žensk, doslej po pravilu ni pojavljal kot avtomatična posledica razširjajoče se demokratizacije...*". Čeprav se ta udeležba v različnih političnih telesih EU povečuje, pa ostaja v večini držav - zlasti novih - doseganje uravnotežene zastopanosti žensk in moških v predstavnih telesih ena od resnih nalog (bližnje) prihodnosti. Vendar so temelji že izoblikovani, kar se kaže na več področjih in v različnih oblikah delovanja in združevanja.

Z nekaj podatki naj predstavim obtoječe stanje. Po zadnjih volitvah v evropski parlament je v njem 31% žensk (194 od 626), kar je nekoliko nad povprečjem (22,6%) deležev žensk v parlamentih držav članic (z velikimi odstopanji navzgor - npr. Švedska s 43,6%, in navzdol - npr. Grčija z 10,3%, ali Francija z 10,2%). Čeprav Evropski parlament ni tako odločilen politični organ, temveč Komisija, se je njegova moč nekoliko okrepila. V Komisiji EU, ki velja tudi kot "motor skupnostne politike" (Borchardt 1999: 45), je za predsedovanja R. Prodirja od 25 članov le 5 žensk.

Nujni pogoj za doseg paritete⁴ in končno za doseg pravičnosti med spoloma na evropski ravni je doseganje "kritičnega minimuma", to pa je več kot 30% zastopanost žensk v predstavnih telesih. Zato so bili v okviru teh predstavnih teles ustanovljeni dodatni odbori. Pri Evropskem parlamentu deluje že od 1984 *Odbor za pravice žensk* (sedaj imenovan *Odbor za pravice žensk in enakost možnosti*), ki pripravlja predloge za direktive in ki mu je uspelo umestiti načelo enakih možnosti med osrednje cilje delovanja parlamenta; ta odbor podpira dvosmerno strategijo EU pri zagotavljanju enakih možnosti - posebne pozitivne ukrepe in "gender mainstreaming". Kot ugotavlja članica Evropskega parlamenta L. Groener (2002: 4), gre za strategijo, ki jo je pred več kot 100 leti zahtevala K. Zetkin. Pri Komisiji EU deluje od 1995 *Delovna skupina za enakost možnosti*, od 1999 pa deluje tudi

³ V angleščini se uporablja za ta postopek kratica GIA (=Gender Impact Assessment). Z njim naj bi preverjali emancipativnost in nediskriminatornost državne politike. Kot ex ante analiza politike naj bi to sredstvo prispevalo k razkrievanju morebitnih diskriminativnih učinkov posameznih političnih ukrepov in omogočalo njihovo zmanjševanje ali neutraliziranje. Konkreten instrument GIA se je najprej razvil na Nizozemskem (1994) kot plod povezanega delovanja nosilk/cev feminističnega raziskovanja in "femokratov" ter ob zgledu, ki ga je nudilo ocenjevanje vpliva na okolje. Širši evropski strokovni javnosti je bil ta instrument predstavljen na 3. evropski konferenci feminističnega raziskovanja 1997 v Coimbri. Mimogrede, ko sem 1997 hotela s poročilom o konferenci seznaniti slovensko javnost v prilogi Znanje pri Delu tudi o tem, je urednik zavrnil objavo, češ da ne objavljajo poročil o znanstvenih srečanjih (čeprav so jih pred in po tem času - vendar ne o srečanjih, ki bi bila namenjena neenakosti med spoloma).

⁴ Tako je imenovana politična formula za učinkovito politiko do žensk v sodobni Franciji in Belgiji. Vsekakor je vredno omeniti priporočilo Komisije za ženske pri OZN (1990), da naj bi kot kritični prag za žensko udeležbo v odločanju upoštevali 30% delež.

posebna *Helsinška skupina*⁵ za uveljavljanje načela enakih možnosti žensk in moških v znanosti in raziskovanju. Omeniti pa je treba tudi *Evropski ženski lobi*, ki je bil ustanovljen 1990 in vključuje preko 3000 organizacij v 15 državah članicah, ki si prizadeva za izražanje različnih interesov (političnih, kulturnih, socialnih) žensk na vseh ravneh EU. Posebna mreža združuje ženske v postsocialističnih družbah. Poleg tega se je razvila cela struktura mrež, javnosti in komunikacijskih struj, ki razvijajo lastno življenje. Zato različne politologinje (Gerhard 2003: 53) ugotavljajo, da poteka ob evropski pravni integraciji vzporeden proces integracije preko formalnih in neformalnih državljskih praks ("integration through citizenship practice").

Nekatere raziskave kažejo tudi na pomen ženskih gibanj v posameznih državah EU, ki silijo k izvajanju smernic, npr. glede enakosti pri plačah. Po mnenju Joyce M. Mushaben (po Gerhard, 2003: 54) naj bi se na podlagi formalnih in neformalnih mrež celo razvila posebna žensko usmerjena kultura tudi zaradi tega, ker je EU s svojo pravno ureditvijo ustvarila kulturo pravic, ki presega državne prostore.

K preseganju državnih prostorov pa nedvomno prispeva tudi *Svet Evrope*, ki nedvoumno podpira strategijo delovanja za doseganje dejansko enakih možnosti za oba spola, z vprašanjem enakosti med spoloma pa se ukvarja v okviru skrbi za temeljne človekove pravice in svoboščine. V 90. se je SE, z vprašanjem neenakosti med spoloma v "delitvi moči, odgovornosti in dostopa do virov", ukvarjal na štirih ministrskih konferencah: v Strasbourgu 1986, na Dunaju 1989, v Rimu 1993, v Istanbulu 1997. Na 4. evropski ministrski konferenci *Demokracija in enakost žensk in moških* (Istanbul 1997) so bili izoblikovani podrobni dodatki k *Deklaraciji o enakosti žensk in moških* iz leta 1988, ki zajemajo potrebne mnogovrstne dejavnosti vseh pomembnih in odgovornih udeležencev (od vlad in političnih strank do nevladnih organizacij) za doseganje večje enakosti med spoloma v političnem in javnem življenju, v ekonomskem in poklicnem delovanju ter v družinskem življenju.

Glede na to, da so ključni nosilci usmerjanja družbenega razvoja moški, je bila posebna pozornost na tej zadnji konferenci posvečena prav moškim, katerih postopno preoblikovanje je nujni pogoj za krepitev novih vlog in vzorcev delova-

⁵ Novembra 1999 je bila v Helsinkih ustanovljena posebna skupina izvedenk/cev in/ali državnih uradnikov, ki jo sestavljajo predstavnice/ki 15 držav članic EU in 15 nečlanic (večinoma kandidatki); ta skupina je znana kot Helsinška skupina za ženske in znanost, v kateri ima že od začetka svoje mesto tudi slovenska delegacija.

Na podlagi nacionalnih poročil o stanju v vseh 30 državah (članicah HS) je bil pripravljen dokument, ki je izšel marca 2002, *National Policies on Women and Science in Europe*. Temeljne ugotovitve tega dokumenta so:

- potrjena je diskriminacija žensk v znanosti (to je ugotovljeno tudi v zadnjem dokumentu Komisije EU *Third European Report on Science & Technology Indicators*, 2003, str. 266)
- obstajajo velike razlike med politikami držav glede znanosti (infrastrukture) in enakosti spolov;
- skupno vsem je pomanjkanje spolnega ravnotežja v politiki o znanosti in v sami znanstveni dejavnosti;
- posamezne države uporabljajo za izboljšanje stanja različne ukrepe, zlasti pozitivne akcije (npr. podporne mreže žensk v znanosti, spodbujanje razvoja vzornic in mentorskih načrtov, ponekod uvajanje kvot, raziskovalni skladi in nagrade za dekleta in ženske v znanosti) in "gender-mainstreaming", sredstva integracije načela enakih možnosti v vse politike in programe ter v organizacije in njihove kulture.

nja, ki bi vključevali spolno nepristranskost in enakost po spolu. Generalni sekretar Sveta Evrope D. Tarschys je takšno usmeritev prepričljivo opravičil takole: "Osredotočanje na vlogo moških je vse bolj pomembno vprašanje enakosti, mogoče pa je le, če bodo moški in ženske sodelovali... Ženske in moški še vedno v precejšnji meri prebivajo v različnih svetovih - moški v javnem in ženske v zasebnem. Taka družba je neuravnotežena in ženskam in moškim preprečuje, da bi razvili vse vidike svojih osebnosti in sposobnosti." Za zagotavljanje enakih možnosti so zato npr. vlade držav članic Sveta Evrope poklicane, da "spodbujajo moške, da promovirajo enakost na področju svojih pristojnosti z vključitvijo vidika enakosti spolov v svoje vsakdanje delo;...".

Slovenija v (post)socializmu: prezrta zgodovinska izkušnja

Kritične točke v evoluciji politike EU do spolne neenakosti je smiselno upoštevati tudi pri pregledu odpravljanja diskriminacije po spolu v slovenski družbi. To pomeni, da se moramo vprašati, kakšno je bilo zatečeno stanje ob ustanavljanju EU, kakšna strategija je bila v Sloveniji vodilo usmerjanja razvoja v času, ko se je v EU začela izražati intenzivnejša skrb za uresničevanje načela enakih možnosti, in kaj je značilno za stanje, ko je v EU integracija načela enakosti spolov priznana kot eden osrednjih ciljev delovanja te naddržavne skupnosti. Odgovori na ta vprašanja bodo lahko prispevali k ustrezni (samo)umestitvi slovenske dediščine v tok evropskega in svetovnega dogajanja. Glede na večkratno zatamnjevanje zgodovinske dinamike⁶ v zmanjševanju seksizma v slovenski družbi je potreba po tovrstni presoji nedvomno upravičena.

Najprej si v grobem približajmo podobo slovenske družbe od konca 50. let (ko je bila enakost plačila za enako delo z Rimsko pogodbo določena kot norma za države "demokratske" Evrope) do začetka 90., ko je prišlo do spremembe političnega sistema in državnega okvira.

Po osvoboditvi je bila že s prvo ustavo FLRJ (januar 1946, 24.člen) zagotovljena vsestranska enakopravnost spolov ter določen temelj posebne politike do žensk, ki se izraža v določeni dolžnosti države, kajti ta "... še posebej varuje interese matere in otroka, tako da ustanavlja porodnišnice, otroške domove in varstvene ustanove, in s tem, da daje materi pravico do plačanega dopusta pred porodom in po

⁶ Pri zatamnjevanju je v grobem mogoče ločiti delovanje ob dveh oseh: ob spolni, pri čemer gre ob osi moško/žensko (ki je univerzalna) zlasti za znotrajspolno žensko generacijsko "kolumbovstvo" in nepričnanje dosežkov preteklih generacij; ob osi politične usmerjenosti pa gre za izključevanje ne-naših modelov urejanja družbene skupnosti. Generacijsko "kolumbovstvo" se je v Sloveniji v 20. stoletju izrazilo dvakrat: prvič po 2. svetovni vojni, ko je bila "pozabljena" izredno razvejena dejavnost različnih ženskih društev od konca 19. stoletja naprej in se je kot (iz)ključni dejavnik boja za ženske pravice kazala KP; drugič se je to izrazilo v drugi polovici 80. in potem v 90., ko se preprosto povsem pozablja na bogato dejavnost znotraj SZDL v času samoupravnega socialističnega sistema in se razglašča, da ni bilo nikakršnega ženskega delovanja. Samoupravnega sistema kakor da nikoli ni bilo. Ob predstavitvi zbornika Splošno žensko društvo 1901- 1945 (2.4.2003) je npr. M. Antič-Gaber ugotavljala, da po 2. svetovni vojni ni bilo ženskega gibanja in da se je spet začelo v začetku 90. Zanimivo pa je, da je na koncu poudarila potrebo po "obrambi dosežkov".

njem." S tem je bil pravzaprav postavljen pravni temelj za odpravljanje diskriminacije in za uresničevanje zahtev, ki so v radikalnem ženskem gibanju na Slovenskem bile postavljene že v 20. letih 20. stoletja⁷. Mimogrede naj omenim dejstvo, da je bilo politično razvejeno žensko gibanje pred 2. svetovno vojno⁸ za generacije, ki ga niso doživljale, skorajda nevidno in zato je kot zgodovinska nosilka emancipacije žensk nastopala komunistična partija (oziroma konec 50. že Zveza komunistov). "Žensko vprašanje" nikakor ni bilo prednostno in tudi ne stalna tema obravnave; kot sestavina odpravljanja razredne družbe je bilo v ZK bolj redko deležno posebne pozornosti (Ramet, 1995: 223). Vendar pa uresničevanje enakih pravic in odpravljanje diskriminacije žensk ni (p)ostalo neko ozko stransko partijsko vprašanje, k čemur je prispevalo delovanje Socialistične zveze delovnega ljudstva.

Program ZKJ (1958: 211-212) je namreč določal le najsplošnejše smeri političnega delovanja, natančnejše opredelitve področij in ciljev delovanja pa so vsebovali različni dokumenti SZDL, zlasti po letu 1955 (npr. 5. plenum zveznega odbora SZDL), ko je z novo ekonomsko politiko vstopilo v središče prizadevanje za dvig družbenega standarda. Integralno usmerjena strategija emancipacije žensk je določala, kaj je (bo) potrebno storiti na vseh ravneh, od "stanovanjske skupnosti", "komune", "tovarne", družine do zveznih in republiških predstavniških organov. SZDL je ob konkretnih nalogah in z jasno perspektivo tudi mobilizirala mnogo ljudi (obeh spolov) pri uresničevanju ciljev "emancipacije žensk". Ključna težnja je bila, *"da se celotna družba ukvarja z vprašanji, ki so na videz samo stvar posameznika"* (Tomšič, 1959: 5). Ob kasnejših ocenah, da je SZDL bila le transmissijska organizacija, je ključno vprašanje - kaj se je prenašalo in predvsem, kaj se je dodajalo, kako so se operacionalizirale splošne smernice ZKJ.

Čeprav je bilo avtonomno organizirano delovanje žensk kot politične skupine po razpustu AFŽ 1953 skrčeno na eno sestavino delovanja splošne organizacije SZDL⁹, so se ob razvijajočih se oblikah samoupravnega političnega sistema v zametkih postavili temelji za aktivno udeležbo žensk v političnem življenju (z

⁷ Tu gre zlasti za radikalne zahteve Zveze delavskih žen in deklet leta 1926 (več: Jogan, 2001: 234).

⁸ Da bi vsaj v začetku 21. stoletja vedeli, kako obsežno je bilo žensko gibanje, da "žensko vprašanje" ni postalo relevantno predvsem med drugo svetovno vojno in da tudi ženska udeležba v NOB ni bila le posledica klica KP in prisile (M. Ule, 1993: 120), naj navedem samo primer ženskega protifašističnega delovanja pred 2. svetovno vojno (katerega posledica je bila tudi množična vključitev žensk v narodnoosvobodilni boj).

V tridesetih letih 20. stoletja, ko so Primorski Slovenci že drugo desetletje trpeli pod fašistično okupacijo in ko se je nemški Reich pojavil kot mejaš na severni meji, so si napredno usmerjena ženska društva prizadevala, da bi bilo čimveč ljudi seznanjenih z nevarnostmi fašizma. Da je resnično šlo za množično protifašistično držo, priča podpora Spomenici slovenskih žen (z dne 30. marca 1939), ki jo je podpisalo 67 ženskih in 185 mešanih društev, niso je pa podpisale ženske v katoliško organiziranih društvih, češ da se ne čutijo ogrožene. (Vode, 2000: 175,176)

⁹ Politično delovanje žensk v okviru SZDL je potekalo najprej v Zvezi ženskih društev, ki se je 1961 preoblikovala v Konferenco za družbeno aktivnost žensk, od 1976 naprej pa je njeno tlogo prevzel Svet za vprašanja družbenoekonomskega in političnega položaja žensk pri predsedstvu RK SZDL. Ta naslov je sicer dolg (kot je bilo z razvojem samoupravnega sistema vedno bolj dolgovozno opredeljevanje pojavov in procesov), vendar ga je v javnem diskurzu treba upoštevati, ne pa ga samovoljno spreminjati glede na nek subjektivni spomin v "Sekcijo za proučevanje družbeno-ekonomskega položaja žensk pri Republiški konferenci SZDL" ali v "Sekcijo za enakopravni položaj žensk pri Socialistični zvezi." (Jalušič, 2002: 65, 22)

vsemi značilnostmi, ki veljajo za vstopanje žensk v ta prostor nasploh), hkrati pa so bila izoblikovana temeljna načela, ki jih je v okviru svetovnega delovanja (zlasti od sredine 70. let) odkrito zagovarjala OZN, in ki so ključna sestavina prizadevanj za integracijo načela enakosti spolov na vsa področja politike, za kar se od sredine 90. sistematično trudi EU.

Razpust posebne ženske organizacije z utemeljitvijo, da "žensko vprašanje" ni le žensko, temveč skupno, splošno družbeno (razredno) vprašanje, se z vidika evolucije politike enakih možnosti kaže torej kot pozitivno, čeprav - glede na konkretne okoliščine v Sloveniji in Evropi - morebiti preuranjeno dejanje¹⁰. In četudi lahko v tem dejanju vidimo elemente diktature KP, se je hkrati ustvarila možnost, ki je ob izpolnjevanju nekaterih drugih pogojev (zlasti dvigovanje izobraženosti žensk, njihova vedno večja udeležba v predstavnih političnih telesih ter intenzivna vključenost Jugoslavije v delovanje OZN) prispevala k postopnemu prodiranju "ženskih vprašanj" v občo politiko in k potiskanju antifeministične države v nekoliko manj očiščen prostor (zlasti od sredine 70. let naprej). Pri presojanju, pogosto obsojanju¹¹ tega procesa je prav, da upoštevamo vse relevantne dimenzije in da ocena ne temelji samo na krčenju na eno (razredno) dimenzijo.

V času, ko se je v ZDA in evropskih državah (znotraj in zunaj EU) od konca 60. let krepilo žensko gibanje, ki je marsikje težilo najprej k pridobitvi osnovnih ekonomskih in socialnih pravic (enakost plačila!) in šele kasneje (osemdeseta, devetdeseta leta) k razširjanju teh pravic na vsa področja, je bilo delovanje SZDL do konca 80. usmerjeno v institucionalno zagotavljanje ugodnejših razmer za povezovanje poklicnega dela žensk (in moških) z družino, za zagotavljanje ženske samostojnosti v reproduktivnem obnašanju; resna prizadevanja pa so bila usmerjena tudi na ozaveščanje o potrebi po spreminjanju mesta družine v družbi in znotraj družinskih odnosov¹². V bistvu je šlo za začetno uresničevanje "gender mainstreaminga" - integracije načela enakih možnosti, čeprav se takrat ta usmeritev še ni

¹⁰ Glede na vodilno (latentno) moškosrediščno kulturo in organizacijo družbe, glede na sorazmerno (še) nizko izobraženost žensk in ob pomanjkanju ustanov za pomoč v gospodinskih in družinskih delih je ta ukrep vsaj kratkoročno verjetno imel negativne posledice (zmanjšanje udeležbe v političnem odločanju v 60.). Dolgoročno pa so težke razmere silile ženske v organizirano delovanje (v okviru SZDL) na ravni krajevnih skupnosti, občin in republike.

¹¹ Kot primer krčenja in poenostavljanja lahko vzamemo ocene o "državnem feminizmu", ki da je "uspel oblikovati razmeroma izenačujoč pravni sistem za ženske na področju socialnega. ... Politično vprašanje se je izenačevalo z 'vnašanjem' socialnih rešitev. Ravno tako niso obstajala nobena druga tovrstna vprašanja posebnega pomena, kajti sistem ni priznaval posameznikov kot političnih posameznikov." (Jalušič, 1993: 114/115) Ali: "Javni prostor za ženske v socializmu pravzaprav ni obstajal kot politični prostor. Ženske so sicer participirale v prostoru socialnega, vendar je ta vključeval predvsem sfero dela izven doma. Participacija pa ni imela političnega značaja, temveč je bila organiziranje žensk v sferi socializiranega gospodinskega dela - v tako imenovanih družbenih dejavnostih...." (ibid. 117) Ali: "Vendar je danes popolnoma jasno, da v socialističnih državah koncept osvobajanja skozi delo in delavski razred ženskam ni prinesel politične enakosti, ...'Enake' so bile, kolikor so bile kot moški v položaju politične brezpravnosti, kolikor ni bil nihče, niti moški niti ženske, enak pred zakonom, kolikor ni bil nihče državljan, pač pa samo 'delovni človek.'" (Jalušič, 1992: 118)

¹² Podrobneje o tem v "dokumentih časa" (Tomšič, 1959; Tomšič, 1976: 215-407). Zelo vprašljivo je zatrjevanje, da so bile teme iz zasebnosti žensk, kot so dvojna obremenjenost žensk, nasilje, ali delitev dela v družini, povsem odsotne teme (Jalušič, 2002: 22).

tako imenovala. Takšna strategija je bila spodbujana s priporočili OZN¹³, predvsem pa je bila to posledica praktičnih vsakdanjih izkušenj in potrebe večine žensk, ki so spoznavale, da formalna enakopravnost ob neenakih pogojih ni zadosti. Ob tem ne smemo pozabiti na cilj (ki ni bil le definiran, temveč tudi prakticiran - zlasti na lokalni ravni), da naj bi čimveč ljudi (samoupravljalcev) odločalo o svojih življenjskih vsakdanjih razmerah, z "ljudmi" pa so bile vendarle resno mišljene tudi ženske.

Naj na kratko, za osvežitev spomina, omenim samo nekaj podatkov, ki kažejo na sorazmerno uspešno politiko "integracije načela enakih možnosti". Z vidika ekonomske neodvisnosti žensk je pomembno to, da je v času socializma prišlo do opaznega zmanjšanja razlike v plačah (do 2. svetovne vojne od 25-30% nižje plače žensk, konec osemdesetih 12-14%). Mimogrede, socializem ni spravil žensk za stroje¹⁴, kar se tako rado omenja, o čemer pričajo statistični podatki. Udeležba žensk v plačanem delu, ki je bila visoka že pred 2. svetovno vojno (npr. 1931 je bilo v takratni Dravski banovini med vsemi zaposlenimi 39,6% žensk), je po vojni naraščala od 33,3% (1952) do 41,2% (1970), 44,2% (1980) do 46,8% (1990, v 90. in kasneje se ta delež bistveno ne spreminja).

Z gradnjo otroških vrtcev (zlasti intenzivno v obdobju od 1971 do 1985 in predvsem s samopriskevkom), zdravstvenih domov, domov za ostarele ter za zagotavljanjem varstva v osnovni šoli, se je postopno olajševala povezava poklicnega dela z družinskim življenjem (1979 je bilo v vrtcih 33% vseh predšolskih otrok, 1987 že 52%; na 100 zaposlenih žensk se je število otrok v vrtcih dvignilo od 8,2 v letu 1960 na 17,8 v letu 1980 in se je 80. še dvigovalo - 1994 do 22,6).

H kvalitetnejšemu življenju je prispevalo tudi podaljševanje porodniškega dopusta in dopusta za nego otrok po 2. svetovni vojni: od 84 dni v prvih povojnih letih na 105 oz. 135 v šestdesetih, potem na 8 mesecev (1975) in končno na 1 leto (1986). Možnost delitve dopusta za nego otrok med očetom in materjo (od 1976 naprej, dve leti za Švedsko) je do 90. izkoristilo poprečno 1-2% očetov letno, v 90. pa je delež očetov padel pod 1%. Sploh so moški (očetje) bistveno manj vključeni v družinsko in gospodinjsko delo (podobno povsod po svetu), kar kažejo izsledki različnih raziskav ob koncu 20. st. (npr. raziskava SJM 1997 je pokazala, da v gospodinjstvu v glavnem opravlja domača opravila /likanje, kuhanje, pranje itd./ 65,1% žensk in le 6,2% moških) (Jogan, 2000: 20).

Od popolne izključenosti žensk (do 1911 določene z zakonom) iz političnega (in strankarskega) delovanja v Avstro-Ogrski, preko vključevanja v različne politične stranke, zlasti v času med vojnama v Jugoslaviji, se je po pridobitvi volilne pravice (z Ustavo 1946) v obdobju samoupravnega socializma postopno povečeval delež žensk v organih odločanja. V 70. in 80. letih se je to kazalo v skrbi za "ustrez-

¹³ Brez dvoma je pomembno vlogo pri tem odigrala V. Tomšič, ki je bila članica Komisije za ženske pri OZN (aktivno je nastopila tudi na mednarodni konferenci ob Svetovnem letu žensk 1975 v Mexicu) in ena vodilnih osebnosti, ki se je ukvarjala s spreminjanjem položaja žensk v gibanju neuvrčenih (podrobno o zadnjem v njenem delu *Women, Development & The Non-Aligned Movement* - 1988).

¹⁴ Tako se je za vsakdanjo rabo pogosto razlagalo v 2. polovici 20. st. in takšna razlaga je bila tudi podlaga za obsojanje socializma (oziroma "totalitarizma" kot že običajno uporabljane oznake za socialistično samoupravno obdobje).

no strukturo", ki bi jo lahko razumeli tudi kot odgovor na znižanje že tako skromnega deleža žensk v najpomembnejših političnih predstavniških telesih v šestdesetih (npr. zmanjšanje deleža žensk med delegati v zvezni skupščini od 15,2% v letu 1963 na 6,3% v letu 1969). Čeprav je ta skrb bila včasih videti kot neka prisila (bila je celo zasmehovana), pa je takšna usmeritev vendarle prispevala k večji udeležbi žensk v političnem odločanju in k prebujanju "ženskih tem" v javno razpravljanje¹⁵. Vsekakor je ta proces potekal zelo počasi, kar pa nikakor ni posledica samoupravljanja in/ali socializma, temveč še vedno vodilne seksistične tradicije.

Podatki iz sredine sedemdesetih kažejo, da je bila udeležba žensk v predstavniških telesih v Sloveniji blizu povprečnemu deležu žensk v parlamentih držav članic EU v letu 2000 (22,6%). Po volitvah 1974 je bilo med vsemi delegati republiške skupščine SRS 26% žensk, približno takšen delež žensk se je ohranjal do prvih strankarskih volitev 1990, ko je prišlo do očitnega znižanja, ki se je ponovilo in še okrepiło ob volitvah 1992 (13,3%) in 1996 (7,8%), z volitvami 2000 se je delež dvignil na raven 1992 (13,3%). Tudi če bi šlo samo za "strukturo", se je z večjo udeležbo povečevala možnost žensk, da so sodelovale v političnem odločanju. Vsaj do volitev leta 1990 lahko domnevamo, da ni šlo za popolno "politično nemoč in odsotnost na položajih dejanskega odločanja" (Jalušič, 2002: 21). Ob popolni nemoči ne bi mogli biti sprejeti končno tudi zakoni, ki so ženskam omogočali večjo svobodo v uravnavanju lastnega življenja.

Ker prostor ne dopušča obsežnejšega predstavljanja različnih vidikov zmanjševanja (odkrite in prikrite) diskriminacije žensk, naj se ustavim samo še pri vprašanju "upravljanja z lastnim telesom", ki je postalo izjemno aktualno po zamenjavi političnega sistema tako v slovenski kot še bolj izostreno v nekaterih drugih postsocialističnih družbah (npr. na Poljskem). V času socialistične samoupravne ureditve so ženske v Sloveniji postopno dosegle tudi samostojnost v odločanju o svojih reproduktivnih zmogljivostih, tako v odločanju o rojstvih otrok kot v primerih prekinitve nosečnosti. Glede na to, da je zlasti Rimskokatoliška cerkev nenehno nasprotovala pravici do svobodnega odločanja o rojstvu otrok in da je vse oblike kontracepcije enačila s splavom (Jogan, 1986: 100), je treba poudariti, da pri institucionalnih nosilcih skrbi za reproduktivno obnašanje žensk splav nikoli ni bil razumljen kot idealen način urejanja rojstev, temveč kot izhod v sili.

Samostojnost žensk v uveljavljanju reproduktivnih pravic (katere simbolni izraz je bilo geslo "rodi naj se zaželen otrok") so od začetka petdesetih let naprej

¹⁵ *Obdobje 70. in 80. let je glede tega vidika neraziskano. Naj navedem le nekaj drobcev, ki kažejo na razvejenost delovanja, katerega cilj je bil, ozaveščati ljudi obeh spolov o potrebi po odpravljanju diskriminacije na vseh ravneh. Konec 70. let npr. so bile zelo odmevne oddaje v živo na TV Ljubljana, ki so se ukvarjale z različnimi vidiki (dejanske) neenakosti spolov. K bolj množičnemu ozaveščanju o pomenu zgodnje vzgoje za "humane", nediskriminatorne odnose med spoloma je prispevala Zveza prijateljev mladine z različnimi brošurami in revijo Otrok in družina. Čeprav večkrat tudi na "senzacionalističen" način - je prispevala tudi revija Jana, ki je sredi 70. in kasneje imela zelo visoko naklado (okoli 100.000 izvodov). Mimogrede - v 90. je postalo kar običajno, da se kot edini medij, ki je prispeval k demokratizaciji, omenja Mladino (tudi Ramet, 1995: 307). V drugi polovici 70. se je začelo tudi sistematično dopolnilno multidisciplinarno podiplomsko izobraževanje različno usmerjenih strokovnjakov/inj za predzakonsko in družinsko svetovanje (v okviru Univerze v Ljubljani). Skratka - veliko dejavnosti je potekalo, ki so v 90. "poniknile".*

zagotavljale ustrezne zdravstvene ustanove z nasveti in strokovno pomočjo, pravno podlago pa sta dali *Ustava SFRJ* (člen 191) in *Ustava SR Slovenije* (člen 233) iz leta 1974 ter republiški *Zakon o zdravstvenih ukrepih pri uresničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok* (1977). Ustavna določitev pravice človeka, da svobodno odloča o rojstvu otrok, nikakor ni bila "dar države" in sploh ne v tistem času nekaj samoumevnega, temveč plod daljših prizadevanj Zveznega sveta za načrtovanje družine kot koordinacijskega medrepubliškega telesa v zvezni konferenci SZDL (Tomšič, 1976: 375-379). Kljub visoki stopnji skrbi za reproduktivno zdravje žensk, pa v 90. srečujemo celo kritike, da se v Sloveniji dotlej nihče ni ukvarjal z ženskim telesom - kot da reproduktivni vidik ne sodi tudi k ženskemu telesu.

Končno lahko orišemo postsocialistično obdobje, v katerem so tudi potekale priprave za vstop Slovenije v EU. Glede na to, da je prav v tem obdobju postalo načelo enakih možnosti spolov v EU eden od ključnih ciljev celovitega političnega delovanja, je vsekakor umestno vprašanje, kako je tranzicija (oziroma "demokratizacija" in "evropeizacija") učinkovala na položaj žensk.

Za vse postsocialistične države in tudi za Slovenijo velja, da so negativni učinki tranzicije bolj in vsestransko obremenili ženske - od javne do zasebne sfere¹⁶. Vrsta (večini prebivalstva, zlasti pa ženskam) neprijaznih "novosti" na različnih področjih življenja je med drugim tudi pokazala, koliko seksizma še obstaja v slovenski družbi in kako ogrožene so številne pravice, ki so jih ženske pridobile v času socializma.

Splošna težnja po redomestifikaciji žensk v postsocialističnih družbah¹⁷ se je v Sloveniji pokazala tako na duhovni kot na čisto predmetni ravni. Težnja po ponovni vzpostavitvi "naravne vloge" žensk se je na prvi ravni najbolj očitno izražala v prizadevanjih za rekatolizacijo, najpogosteje v zahtevah po moralni prenovi družbe¹⁸. Temeljni cilji "moralne prenove" pa so se takoj ob vzpostavitvi mnogostranske demokracije pokazali v jasni in grobi praksi na političnem in drugih področjih, najbolj oprijemljivo v zahtevah po odpravljanju nekaterih temeljnih institucionalno varovanih okoliščin za svoboden obstoj posameznice/ka.

Ob zelo skrčeni udeležbi žensk v političnem odločanju¹⁹ se je "demokratizacija" najprej pokazala v jasno izraženi težnji po kontroli ženskih reproduktivnih

¹⁶ Podrobne dokaze za to trditev je mogoče najti v nizu prispevkov v tematski številki (letnik XVI, št. 34-35, december 2000) *Družboslovnih razprav - Tranzicija in (ne)enakost med spoloma*. Kljub temu v sodobni sociološki produkciji na Slovenskem vlada praktično popolna nevidnost tega pojava in se še kar naprej operira z demokratizacijo v postsocialističnih družbah nasploh, s človekom nasploh itd. (prm. doktorska disertacija M. Tomšiča *Stabilizacija demokracije in razvojna uspešnost postsocialističnih družb*, Ljubljana, FDV 2002).

¹⁷ Več v Jogan 2001: 210-214.

¹⁸ Tako A. Stres (1991: 11) npr. ugotavlja: "Ne gre nam več za velike in vseobsežne družbene projekte, ki naj bi že sedaj vzpostavili 'nebesa na zemlji'. Ostaja pa temeljno vprašanje o tem, kaj je prav in kaj ni. Tako se tudi etika in morala ponovno vračata v naše javno življenje in v politiko."

¹⁹ Tendenco izključevanja žensk iz političnega odločanja so v začetku tranzicije opravičevali s potrebo po "evropeizaciji" in vračanju žensk v njihov "naravni" prostor - v družino, ne da bi upoštevali že doseženo stopnjo odpravljanja diskriminacije v Evropi (in svetu) in tudi spremembe v (samo)zavesti žensk. Zato je razumljivo, da so ženske manj zadovoljne s tranzicijo, kar so pokazale raziskave SJM v drugi polovici 90. (npr. po SJM 1996/1 je bilo navdušenih ali zelo navdušenih nad prvimi petimi leti razvoja v samostojni Sloveniji 44,7% moških in 33,5% žensk) (Jogan, 2000: 18).

zmogljivosti v času priprave ustave samostojne države Slovenije (1990,1991). Iz vseh medijev so letele zahteve po odpravi ustavno (1974) določene pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok. Boj za ohranitev te ustavne pravice, ki je združil (tudi politično strankarsko) različne ženske organizacije in skupine, je bil uspešen - ta temeljna pravica (in možnost njenega uresničevanja) je ostala v Ustavi RS. Redomestifikacijska težnja je prišla do izraza tudi v več (neuspešnih) poskusih v devetdesetih, da bi z zakonom podaljšali porodniški dopust na tri oz. dve leti. (Jogan, 2001: 218)

Brez povezanega nastopanja različnih ženskih združenj bi bili poskusi redomestifikacije žensk v Sloveniji verjetno bolj uspešni. Tako pa se postopno ustvarja kolektivna izkušnja, ki prispeva tudi k nastajanju zaupanja v organizirano žensko delovanje. Morda bi lahko kot enega od dokazov za to oceno upoštevali tudi podatek (1995), da je v Sloveniji zaupanje v ženska gibanja daleč najvišje²⁰ v primerjavi z drugimi tranzicijskimi državami. (Toš, 1999:243) To zaupanje pa je gotovo tudi posledica posebnosti v ustvarjanju materialnih temeljev za usklajevanje delovne in družinske vloge žensk, ki Slovenijo razlikujejo od "trdega" tipa socialističnih družb.

To kolektivno izkušnjo 60., 70. in delno 80. let, ki je bila "ideološko" opravičena in podprta tudi s konceptom o "družbeno odgovornem starševstvu", je mogoče označiti ko "malo" šolo demokratičnega urejanja skupnih razmer za življenje pripadnikov družbe. Posledice takšne usmeritve delovanja so vidne tudi sedaj, z njimi se Republika Slovenija predstavlja v okviru EU, kjer je deležna pohval in priznanj, ne da bi bilo posebej omenjeno, da gre predvsem za pridobitve iz časa, ko je Slovenija bila "socialistična republika". Ocenjevanje (bolje podcenjevanje) teh slovenskih izkušenj kot zgolj izrazov neke totalitaristične ideologije ali plodov delovanja nekaj posameznic²¹ je - milo rečeno - skrajno pristransko. Je pa takšna "evaluacija" postala že kar paradigma v fundamentalističnih feminističnih kritikah "totalitarizma" v "predmoderni" slovenski družbi. Ker je (bila) fundamentalistična kritika nasploh prevladujoča v času "demokratizacije", in ker po vstopu vanjo še lažje razumemo dogajanje v zvezi s spolno neenakostjo, si bomo pred koncem ogledali še nekaj njenih značilnosti.

Ena od ključnih značilnosti v opravičevanju tranzicije je uporaba idealiziranega modela demokracije (nasploh) v povezavi z enostransko razlago izhodiščnega družbenega stanja. Medtem ko je ciljni model družbene urejenosti nastopal brez vsebinske oznake (kapitalizem), je bilo izhodiščno stanje poudarjeno vsebinsko označeno in obloženo z negativnimi lastnostmi, ki sodijo v (vsak) totalitarizem. Tako se je splošna oznaka socializem in/ali komunizem uporabljala kot slabšalnica, pogosto tudi brez umestitve v konkreten zgodovinski prostor, ali pa s premeščanjem enega tipa socializma v drugi tip. Preprosto, ključna empirična podlaga za

²⁰ Po podatkih mednarodnega raziskovanja zaupanja v institucije v desetih srednje- in vzhodnoevropskih državah (1995), v Sloveniji zaupa ženskemu gibanju 46% respondentov, na Češkem 32%, na Poljskem 26 in na Hrvaškem 23%. (Toš, 1999: 243)

²¹ V poglavju zbornika *Women's Employment, Women's Studies and Equal Opportunities 1945-2001* (ur. G. Griffin, članek E. Bahovec in drugih, 2002: 296) je npr. ocena, da je bilo organizirano delovanje žensk znotraj SZDL marginalno in da so "žensko vprašanje" postavljali le redki posamezniki - do sredine 80., ko so se pojavile posebne ženske skupine.

posplošitve je (bil) "realni" socializem, medtem ko je bil ("mehka" različica) samoupravni socializem praktično izbrisan iz teoretiziranja, s tem pa tudi posebnosti razvoja Slovenije, "...*kjer so elementi kulturnega in družbenega pluralizma zažive- li še v starih sistemskih okvirih in je prehod v nov sistem potekal povsem legalno...*", (Toš, 1999: 219) in ki so to "*najbolj odprto, sproščeno, gospodarsko učinkovito*" (Toš, 1999: 297) republiko razlikovale od drugih republik v Jugoslaviji. Socializem je bil razumljen kot motnja v "naravnem" razvoju.

Kritično javno presojanje socializma in opravičevanje tranzicije v Sloveniji je potekalo po vzorcu, ki je edinstven, saj gre za "sestavljeno spretnost" oziroma za dvakratno dehistorizacijo: v časovno horizontalnem in v časovno vertikalnem vidiku. Kot aktualne primerjalne družbe namreč nastopajo razvite demokracije, očiščene negativnih strukturnih učinkov in (institucionalno že priznanih) pozitivnih ukrepov za odpravljanje diskriminacije po spolu, na eni, na drugi strani pa slovenska socialistična družba, bolj njena predelana podoba, v kateri je model samoupravnega socialističnega razvoja Slovenije izbrisan, priznan pa je le kot "socialistični državni feminizem" - torej izenačen z realsocialističnim modelom. Za zgodovinsko primerjavo znotraj slovenske družbe pa nastopa dvostopenjska preteklost: (bližnja) socialistična in (bolj odmaknjena) predsocijalistična - spet v očiščeni podobi; pri socialistični stopnji so izključene pozitivne pridobitve, pri predsocijalistični pa negativne značilnosti, ki zadevajo večinsko populacijo.

V socializmu (vsaj delno) omejeni androcentrizem je s tranzicijo (modernizacijo, evropeizacijo) bliskovito oživel in številni njeni nosilci so v imenu velikih ciljev družbenih sprememb opravili (ali vsaj poskusili opraviti) tudi z "ženskim vprašanjem". Enakost med spoloma je bila stigmatizirana kot zahteva totalitarnega režima in zavržena kot nasprotujoča naravnemu in tradicionalnemu redu, "*ni pa bila nadomeščena z idejami, ki bi bile ženskam bolj prijazne*", kot za Rusijo ugotavlja C. Roulston (1995: 4), ali pa so bile ponujene možnosti, ki so bile le navidezno bolj prijazne do žensk (npr. poskusi podaljšanja porodniškega dopusta na tri oziroma dve leti), dolgoročno pa vsekakor sestavina ponovne udomačitve žensk in dejavnik njihove odvisnosti.

Prihodnji razvoj: nadaljevanje in bogatitev integralne strategije

Brez nekritičnega povečevanja in ob zavračanju brezobzirne kritike vsega doseženega v času samoupravnega socializma lahko ugotovimo, po katerih značilnostih je takratni model razvoja slovenske družbe (četudi le v zametkih, gre končno za časovno razliko) blizu sedanji integralni strategiji EU v zagotavljanju enakih možnosti za oba spola. Te značilnosti so: uresničevanje načela enakih možnosti zahteva strukturno preobrazbo celotne družbe, spreminjanje institucionalne urejenosti na vseh ravneh in na vseh področjih, pri tem pa morajo ženske in moški sodelovati.

Do konca 80. let 20. stoletja se je Slovenija v času samoupravnega socialističnega sistema približevala (socialnodemokratskemu) švedskemu modelu za odpravljanje diskriminacije po spolu, ki je sredi 90. let povzročil radikalno razširitev in

celostno usmeritev strategije EU glede uresničevanja načela enakih možnosti spolov. S tranzicijskimi spremembami je bil proces krepitve takšne strategije v Sloveniji zaustavljen za dobro desetletje. Zaradi vztrajnega nasprotovanja ženskih združenj²² pa materialni institucionalni temelji niso bili tako razrušeni (ali bistveno manj) kot v nekaterih drugih postsocialističnih državah (npr. Poljska). Zato ima Slovenija ugodnejše vstopne razmere tudi glede zagotavljanja načela enakih možnosti.

Naj sklenem oris s preprosto ugotovitvijo: zaradi nujnega spoštovanja skupnega pravnega reda v EU, bo tudi Slovenija - ne le na ravni pravne regulacije, ki pa je zelo natančna in vsezajemajoča - morala sprejeti integralno strategijo, ki vključuje celovito družbeno preobrazbo kot nujno sestavino odpravljanja diskriminacije po spolu²³. Drugače povedano: model razvoja, ki je bil več kot desetletje zasmehovan in pri prvih vratih izganjan kot državno socialističen, komunističen, predmoderen, nemoralen itd., se skozi ta vrata vrača, vendar bogatejši, preoblečen v barve EU in s sijem več zvezdic (ne samo ene). Prav bi bilo, da bi se (vsaj delno avtohtona) ukoreninjenost tega modela v slovenski družbi priznala ter ustrezno umestila tudi v kolektivni zgodovinski spomin kot sestavina dediščine, ki naj prispeva k slovenski razpoznavnosti znotraj širokih meja EU.

LITERATURA

- Bahovec, Eva et all (2002): "Slovenia". V: Gabriele Griffin (ur.), *Women's Employment, Women's Studies and Equal Opportunities 1945-2001*, 296- 339. Hull: University of Hull.
- Borchardt, Klaus-Dieter (1999): *Das ABC des Gemeinschaftsrechts Europäischer Gemeinschaften*. Luxemburg: Europäische Kommission.
- Delamont, Sara (2003): *Feminist Sociology*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publication
- Družboslovne razprave - Tranzicija in (ne)enakost med spoloma. XVI, 34-35, december 2000.
- Gerhard, Ute (2003): "Die Europäische Union als Rechtsgemeinschaft und politische Gelegenheitsstruktur - Feministische Anfragen und Visionen". V: Ingrid Miethe in Silke Roth (ur.), *Europas Toechter*, 41-61. Opladen: Leske+Budrich.
- Groener, Lissy (2002): *Europa der Frauen und EU-Osterweiterung*. Evropski parlament
- Jalušič, Vlasta (1992): *Dokler se ne vmešajo ženske*. Ljubljana: Krt
- Jalušič, Vlasta (1993): "'Nove demokracije' in 'ženske študije'". V: Eva D.
- Bahovec (ur.), *Od ženskih študij k feministični teoriji*, 107-118. Ljubljana: Časopis za kritiko

²² Po letu 1984 je nastalo (nekatera so tudi prenehala) veliko različnih ženskih skupin znotraj in zunaj strank (več v Jogan, 2001:241). Tudi to dejstvo lahko vzamemo kot indikator za drugačnost samoupravnega socializma. S.P. Ramet (1995: 231) v svoji obsežni študiji tudi poudarja, da je bila Jugoslavija edina komunistična država na vzhodu, kjer se je razvilo žensko gibanje.

²³ Vendar bo uresničevanje te politike v prihodnje - vsaj kar zadeva organizacijsko "infrastrukturo" - lažje, ker je že utrjeno delovanje Urada za enake možnosti Vlade RS (ustanovljenega 1992 kot Urada za žensko politiko), ker je že sprejet Zakon o enakih možnostih žensk in moških (2002), ker se pripravlja nacionalni program za enake možnosti žensk in moških in ker se postopno začneja uresničevati integracijska zahteva (npr. imenovani so koordinatorji/ice za enakost možnosti po posameznih ministrstvih Vlade RS - 2003). Poleg tega deluje veliko nevladnih organizacij bodisi posamično bodisi združeno (npr. že od leta 2001 deluje nevladna Koalicija za uveljavitev uravnotežene zastopnosti žensk in moških v javnem življenju, ki je konec leta 2003 združevala 243 članov/ice).

- znanosti, domišljijo in novo antropologijo. Posebna izdaja.
- Jalušič, Vlasta (2002): Kako smo hodile v feministično gimnazijo. Ljubljana:*cf.
- Jogan, Maca (1986): Ženska, cerkev in družina.Ljubljana: Delavska enotnost.
- Jogan, Maca (1990): Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma. Ljubljana:FSPN.
- Jogan, Maca (2000): "Postsocializem in androcentrizem". V: Družboslovne razprave - Tranzicija in (ne)enakost med spoloma,9-30. XVI, 34-35, december 2000.
- Jogan,Maca (2001): Seksizem v vsakdanjem življenju. Ljubljana: FDV
- Nova revija, Evropski izziv. XXII, 2003: 252-253 (april-maj).
- Ramet, Sabrina Petra (1995): Social Currents in Eastern Europe. The Sources and Consequences of the Great Transformation. Durham and London: Duke University Press.
- Roth, Silke(2003): "Gender-Mainstreaming und EU Erweiterung". V: Ingrid Miethe in Silke Roth (ur.), Europas Toechter, 63-77. Opladen: Leske+Budrich.
- Roulstone, Carmel (1995): "Women's movement in modern Russia". Manuskript, referat na V. World Congress of Central and East European Studies. Warsaw, 6.-11. August.
- Stres, Anton (1991): Oseba in družba. Celje: Mohorjeva družba.
- Tomšič, Vida (1959): O zakonski zvezi, družini in gospodinjstvu v socializmu. Ljubljana: CZ.
- Tomšič, Vida (1976): Ženska, delo, družina, družba. Ljubljana: Komunist.
- Tomšič, Vida (1988): Women, Development & The Non-Aligned Movement. New Delhi: Center for Women's Development Studies.
- Toš, Niko (1999): Zaupanje Slovencev v demokratični sistem. Ljubljana: Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV.
- Ule, Mirjana (1993): "Kontekst ženskih študij v Sloveniji". V: Eva D. Bahovec (ur.), Od ženskih študij k feministični teoriji, 119-124. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo. Posebna izdaja.
- Vode, Angela (2000): Spomin in pozaba. Zbrana dela Angele Vode, III, knjiga. Ljubljana: Krtina